

ЎТМИШГА НАЗАР

9 ЖИЛД, 9 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 9, НОМЕР 9

LOOK TO THE PAST

VOLUME 9, ISSUE 9

ТОШКЕНТ-2026

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ЎзР. ФА. Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ЎзР. ФА. Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори (DSc),
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети

Аминова Азиза Марксовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Навоий давлат педагогика институти

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори (DSc),
Тошкент ирригация ва кишлок хужалигини механизациялаш мухандислари институти
Миллий тадқиқот университети

Худайкулов Тулқин Дўстбоевич
Тарих фанлари доктори (DSc)
Шаҳрисабз дала педагогика институти

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Қариш давлат техника университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Қариш давлат университети

Махкамova Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент ахборот технологиялари университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори (DSc),
Телави давлат университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодири Абдуллаевна
тарих фанлари доктори (DSc),
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Хайдаров Ғайратбек Мирзапўлатович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Андижон давлат университети

Рашидов Ойбек Расулович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Расулов Абдуллажон Нуриддиневич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Қозогистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор,
Қозогистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмутаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Тожибоев Музаффар Турдибоевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ИИВ Академияси

Алиева Лале
тарих фанлари доктори (DSc),
Озарбайжон давлат университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори (DSc),
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Таниева Гулдона Мамановна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогика университети

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Мирзалиев Улуғбек Бегмурзаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Гулистон
давлат педагогика институти

Нуруллаева Шоира Кушназаровна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Урганч давлат университети

Курбанов Бахтияр Журабаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Наманган давлат университети

Хакимова Шоира Сағдуллаевна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), UBS Тошкент филиали

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети
Масъул котиб

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Джоробекова Айнура Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонқулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исаков Бахадир Нигматуллаевич
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Холмуродов Дилшод Рашидович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Жиззах давлат
педагогика университети

Юсупов Ахмеджон Шоназарович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти
Urganch davlat universiteti

Тиллахжаева Хуршида Джумаваевна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Тошкент давлат техника университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Ўзбекистон Миллий университети
Масъул котиб

Исоков Бахтиёр Робиддинович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Тўхтабасев Аъзамжон Шарипхўжаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Алимардонов Отабек Қудратович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти
Ўзбекистон Миллий университети

Хасанова Нодира Ибрагимовна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти, Денов
тадбиркорлик ва педагогика институти

Турсунова Юлдуз Бобоқуловна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
ЎзР. ФА. Тарих институти

Азаматова Гулмира Байирбековна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Каримжонов Жасурбек Мухторжонович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Ўзбекистон Миллий университети

1. Ziyoda Abdullayeva

SHAXSNING O‘ZLIGINI ANGLASH MUAMMOSI: EKZISTENSIAL-FALSAFIY TAHLIL....5

2. Mirzoxid Askarov

O‘ZBEK MILLIY IDENTIKLIGINI TADQIQ ETISHNING ZAMONAVIY TARIXSHUNOSLIK
TENDENSIYALARI.....11

3. Nilufar Djurayeva

O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLAR QO‘MITASI FAOLIYATINING USTUVOR
YO‘NALISHLARI VA VAZIFALARI (1991-2020 yillar).....19

4. Nuralibek Bozarov

SURXONDARYO VILOYATIDA TURIZM SOHASINING INSTITUTIONAL VA
TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI SHAKLLANISH TARIXI (1992–2000-YILLAR).....33

5. Shuhrat Djabborov

MOVAROUNNAHRDA ARAB YOZUVINING TARQALISHI VA YOZMA MADANIYAT
TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI.....39

6. Rabiyaon Ibragimova

QUYI AMUDARYO HUDUDI DING‘ILDJA DEHQONCHILIK VOHASI AHOLISINING
UZUMCHILIGI TARIXI.....47

7. Наргиза Каримова

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА И ТОРГОВЛИ БАКАЛЕЙНЫМИ
ТОВАРАМИ В УЗБЕКИСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА.....51

8. Ruxiddin Patxiddinov

XX ASRNING 30-YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA SANITARIYA-EPIDEMIOLOGIYA
NAZORATI TASHKILOTLARI FAOLIYATIDAN.....57

9. Soxiba Sulaymanova

TURK XOQONLIGINING TASHKIL TOPISH TARIXIDAN.....62

10. Umidbek Tashmuradov

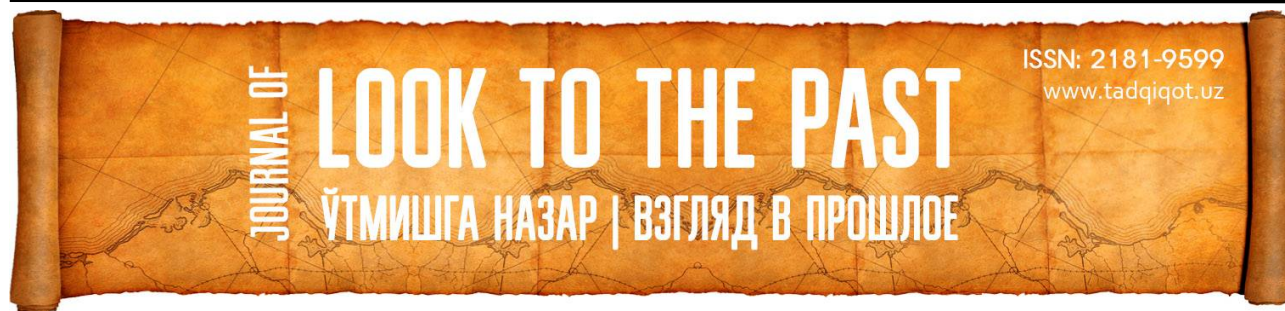
MUSTAQILLIK DAVRI SUV XO‘JALIGI, QASHQADARYO VILOYATI IRRIGATSIYA-
MELIORATSIYA TIZIMINING TARIXIY SHAKLLANISHI.....69

11. To‘lqin Xudoyqulov

BUXORO AMIRLIGI QO‘SHININING JANGOVAR TAYYORGARLIGI VA QUROLLANISH
DARAJASI: AN‘ANA VA MODERNIZATSIYA JARAYONLARI.....75

12. Хусан Хушвақтов

ТОШКЕНТ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАШИНАСОЗЛИК ЗАВОДИ (ТАШСЕЛЬМАШ) НИИГ
ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ТАРИХИ.....82

Хусан Очилбоевич Хушвақтов,
Халқаро қишлоқ хўжалиги университети
доценти, (PhD).

ТОШКЕНТ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАШИНАСОЗЛИК ЗАВОДИ (ТАШСЕЛЬМАШ) НИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ТАРИХИ

For citation: Husan O.Khushvaktov. HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE TASHKENT AGRICULTURAL MACHINERY PLANT (TASHSELMASH). Look to the past. 2026, vol. 9, issue 9.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.23031900>

АННОТАЦИЯ

Мақолада, 1920-1930 йилларда Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик машинасозлик саноатининг шаклланиши, механизациялаштириш жараёнлари, машина-трактор станцияларнинг ташкил этилиши ва унинг тараққиёти акс эттирилган. Шу билан бирга, республика қишлоқ хўжалигига илк тракторларнинг кириб келиш жараёнлари, механизатор кадрлар тайёрлаш тизимининг қисқа муддатда шакллантирилиши каби жараёнлар, бирламчи манбалар асосида очиб берилган. Бундан ташқари мақолада, қишлоқ хўжалигини техникалар билан таъминлашда республикадаги илк илмий-тадқиқот институтлари фаолиятининг йўлга қўйилиши ва у ерда меҳнат қилган олимлар, инженер мутахассис кадрлар ҳақида ҳам архив, матбуот материаллари ва бирламчи манбалар асосида очиб берилган, қимматли маълумотлар ўрин олган.

Калит сўзлар: коммунист, қўнимсизлик, партия, плуг, дин, кадрлар, эскилик сарқити, омоч, мола, “Фордзон”, “Универсал”, “Интертационал”, МТС, колхоз, совхоз, ресурс, оқартув, ақида, миллий, менталитет.

Хусан Очилбоевич Хушвақтов,
доцент, (PhD) Международного
сельскохозяйственного университета

ИСТОРИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТАШКЕНТСКОГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ЗАВОДА (ТАШСЕЛЬМАШ)

АННОТАЦИЯ

В статье отражено становление сельскохозяйственного машиностроения в Узбекистане в 1920-1930 годах, процессы механизации, организация машинно-тракторных станций (МТС) и их развитие. Наряду с этим, на основе первичных источников раскрыты такие процессы, как появление первых тракторов в сельском хозяйстве республики и быстрое формирование системы подготовки кадров механизаторов. Кроме того, в статье содержится ценная информация, освещённая на основе архивных материалов, публикаций

прессы и первичных источников, о начале деятельности первых научно-исследовательских институтов в республике по обеспечению сельского хозяйства техникой, а также об учёных и инженерах-специалистах, работавших в них

Ключевые слова: коммунист, беспокойство, партия, плуг, религия, кадры, пережитки отсталости, мотыга, мулла, "Фордзон", "Универсал", "Интернационал", МТС, колхоз, совхоз, ресурс, просвещение, убеждение, национальный, менталитет.

Husan O.Khushvaktov,
Associate Professor, (PhD)
International Agricultural University

HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE TASHKENT AGRICULTURAL MACHINERY PLANT (TASHSELMASH)

ABSTRACT

The article reflects the formation of the agricultural machine-building industry in Uzbekistan from 1920 to 1930, the processes of mechanization, the establishment of machine-tractor stations (MTS), and their development. Alongside this, based on primary sources, processes such as the introduction of the first tractors into the republic's agriculture and the rapid formation of a system for training mechanization personnel are revealed. Furthermore, the article contains valuable information, elucidated on the basis of archival materials, press publications, and primary sources, about the launch of the first scientific research institutes in the republic for supplying agriculture with machinery, as well as about the scientists and engineer specialists who worked there.

Index Terms: Communist, anxiety, party, plow, religion, personnel, vestiges of backwardness, hoe, mullah, "Fordson", "Universal", "International", MTS, kolkhoz, sovkhoz, resource, enlightenment, belief, national, mentality.

Кириш:

Бугунги кунда юртимиз тарихининг турли даврларда юз берган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётини ўрганиш орқали, чинаккам тарихни очиб берувчи манбаларга таянган ҳолда ёритиш ва зарур ҳулосалар чиқаришга қизиқиш ортиб бормокда. Биламизки, юртимиз тарихининг ажралмас қисмини қишлоқ хўжалиги тарихи ташкил этади. Чунки, азал-азалдан ота-боболаримиз шу заминда юксак деҳқончилик маданиятига эга бўлиб ҳаёт кечирган.

Бугунги кунда, Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги машинасозлиги саноатини такомиллаштириш асосида қишлоқ хўжалиги тармоқларини янада ривожлантириш, замон талабларига мос равишда модернизация қилиш вазифалари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Президентимиз Ш. Мирзиёев “Қишлоқ хўжалиги машинасозлиги тизимини тубдан қайта қуриш таъминланмаган. Бу тизим ўз моҳиятига кўра нафақат қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва фермер хўжаликлари меҳнатини енгиллаштиришнинг мустаҳкам пойдевори, айти вақтда мамлакатимиз валюта балансини тўлдириш бўйича кафолатланган манба бўлиши керак” [1], деб таъкидлаган эди. Шу каби маърузалари бу соҳага қаратилган ҳаракатларни янада кучайтирди.

Маълумки, инсоният яратган барча техника воситаларидан ҳар доим ҳам кўзланган натижаларга эришилмаган ёки маълум вақтдан кейин ўз аҳамиятини йўқотган. Кейинчалик оддий меҳнат қуроли ёрдамида қўл меҳнатига асосланган маҳсулотлар тайёрлашга ихтисослашган техникалар вужудга келди ва такомиллашиб борди. Машинасозлик саноати ишлаб чиқариши вужудга келгунига қадар халқ орасида кенг тарқалган, уларнинг айрим турлари кейинчалик ҳам сақланиб қолган..

Машинасозлик саноати дунё мамлакатларида ҳам оғир қўл меҳнатининг ўрнини техника ва технологиялар эгаллаши осонликча бўлмаган. У инсониятнинг асрлар давомида қилган меҳнати, ижодий тафаккурининг маҳсули бўлган. Жумладан, Ўзбекистон ҳудудида неолит ва бронза даврларидаёқ дастлабки меҳнат қуроли яратилган. Бунга мисол

тарриқасида Сурхондарё (Сополлитепа)дан топилган меҳнат қуроллари келтириш мумкин.

Қишлоқ хўжалик машинасозлиги саноати дунёда, ҳозирги даражага етиб келгунга қадар, машаққатли ва оғир даврни босиб ўтди. Ихтирочилар, инженер-техник ходимлар ва олимлар XVIII асрдаёқ трактор ва автомобиллар яратишга асос сола бошладилар. Илгари барча соҳаларда бўлгани каби қишлоқ хўжалигидаги ишларни бажаришда ҳам асосан қўл кучидан, содда меҳнат қуроллари ва ғилдирак каби мосламалардан кенг фойдаланилган. Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш мақсадида аввал буг ёрдамида юрадиган, сўнгра механик равишда ҳаракатланадиган двигателлар ихтиро қилиниши инсоният ҳаётида катта роль ўйнади. Ички ёнув двигателларининг пайдо бўлиши тракторлар (механик ҳаракатлагичлар), автомобиллар (механик аравалар) ва бошқа мураккаб техника ҳамда машиналарнинг яратилишига сабаб бўлди.

Машинасозлик саноати халқ хўжалиги учун меҳнат қуроллари, шунингдек, истеъмол буюмлари ва мудофаа аҳамиятига эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи оғир саноат соҳаларининг мажмуи ҳисобланади. У бутун халқ хўжалигини техника билан таъминлашда моддий асос сифатида ижтимоий меҳнат унумдорлигини ошириш, аҳоли моддий фаровонлигининг ортиб бориши, мамлакат мудофаа қобилиятининг кучайиши ҳам машинасозлик саноатининг тараққиёт даражасига боғлиқ бўлди.

Машинасозлик саноати ўз навбатида, машинасозлик ва металлга ишлов бериш, металл буюмлар, металл конструкциялар ишлаб чиқариш ҳамда машина ва асбоб-ускуналарни тузатиш тармоқларининг таркибий қисмини ташкил этади. У қуйидаги йўналишларга бўлинади:

- энергетика машинасозлиги
- электротехника машинасозлиги
- станоксозлик машинасозлиги
- асбобсозлик машинасозлиги
- тракторсозлик ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги каби тармоқлар.

Машинасозлик саноати XVIII асрда вужудга келди ва дастлаб Буюк Британияда, Ғарбий Европанинг баъзи мамлакатларида, кейинчалик АҚШда тез ривожлана бошлади. Россияда биринчи машинасозлик заводи ҳам XVIII асрда қурилган [2].

XX асрнинг 20-йилларидан бошлаб Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигига ихтисослашган саноатлашув жараёнлари фаоллашиб борди. Йирик ишлаб чиқариш корхоналарини лойиҳалаштириш ва қуриш ишлари жадаллашди. Дастлаб катта ва кичик корхоналарда қурилиш ишлари анъанага кўра умумхалқ хашарлари билан амалга оширилган бўлса, кейинчалик қўл меҳнати ўрнига механизация кириб кела бошлади.

СССР Меҳнат ва Мудофаа Совети ҳамда Олий Хўжалик Кенгаши олдида 1929-1930 йилларда Тошкентда қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводини қуриш зарурлиги ҳақида масала қўйилди. Заводни лойиҳалаш ва қурилиш ишларини амалга ошириш ишлари «Сельмашстрой»га топширилди. (Марказий Осиёда қишлоқ хўжалиги машинасозлик заводи қурилиши ҳақида, Марказий Осиё Иқтисодий Кенгаши Президиуми мажлиси), 132-сон баённома асосида. 1-банд. 1929 йил 7 май [3], да қабул қилинди.

Шу билан, «ВКП(б) Марказий Комитетининг 1929 йил 25 майда чиқарган Ўзбекистон партия ташкилоти ҳақида» номли қарорида Ўзбекистон ССРда социалистик қурилиш муваффақиятларини таъминловчи саноатни, чунончи қишлоқ хўжалик машиналари ва кимёвий ўғитлар ишлаб чиқаришни кучайтириш лозимлиги алоҳида таъкидланган. Натижада республикамизда дастлабки машинасозлик корхоналари пайдо бўла бошлади, 1930 йил бошида Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик машинасозлигининг тўнғич корхонаси - Тошкент қишлоқ хўжалик машинасозлиги («Ташсельмаш») заводи қад кўтарди [4].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили:

Олимлар, ихтирочилар инженер-техник ходимлар XVIII асрдаёқ трактор ва такомиллашган автомобиллар яратишга асос сола бошладилар. Бунга асосан деҳқончиликдаги оғир қўл меҳнати сабаб бўлди. Ер ҳайдашда плуглар ўрнига омон, кетмон,

белкурак ва тракторлар ўрнига эса уй ҳайвонлари кучидан фойдаланилган. Шу каби жараёнларни ўрганиш ҳамма замонларда ҳам долзарб аҳамият касб этган.

Маълумки, Россия империяси даврида бўлгани каби, советлар ҳукмронлиги ўрнатилгандан кейинги дастлабки йилларданок коммунистик мафкура ва совет ҳукуматининг сиёсатида мамлакатда ишсизликка барҳам бериш ва аҳоли бандлигини таъминлашнинг бирдан-бир йўли қишлоқ хўжалиги билан банд қилишга қаратилган ҳаракатлар янада қуайтирилди. Шу боис бундай тадқиқот ва изланишлар ўзининг кўлами кенглиги ҳамда аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий ҳаётидаги ўзгаришлар билан ажралиб туради. Аммо бу маълумотлар нисбатан қисқа тавсифий характерга эга бўлиб, масала тизимли равишда таҳлил этилмаган.

Совет мустамлакачилиги даврида қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги саноатининг шаклланиши шу жумладан, Тошкент қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводи ва тараққиёти мафкуравий ёндашув асосида кенг ёритилди. Тадқиқотчилар томонидан турли ҳудудларда саноатнинг ва қишлоқ хўжалиги машинасозлик саноатининг ўзига хос хусусиятлари атрофлича ўрганилди. Ўша даврда машинасозлик саноатининг муҳимлиги ва уни хўжаликнинг барча соҳаларига тадбиқ этиш соҳалари алоҳида ўрин тутган. Бироқ мазкур тадқиқотлар ўша давр ҳукмрон мафкурасига асослангани ҳам яққол кўзга ташланади. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, мамлакатимиз олимлари томонидан қишлоқ хўжалиги машинасозлиги саноатининг тарихий тараққиётини муайян ҳудудлар кесимида тадқиқ қилишга устувор аҳамият қаратила бошланди.

Тадқиқот даврига оид адабиётлар таҳлиliga оид дастлабки тадқиқотлар Россия империяси ҳукмронлиги даврида яратилган бўлиб, улар “Хлопковое дело”, “Народное хозяйство Туркестана”, “Народное хозяйство Средней Азии” [5] ва бошқа матбуот органлари материалларидан иборат бўлиб, уларнинг аксарияти 1920 йилларда Туркистонга юборилган раҳбар кадрлар томонидан ёзилган бўлиб, улар матбуотлар материаллари орқали тарғиб қилинган. Муаллифлар, табиийки, ўз лавозимлари нуктаи назаридан келиб чиққан ҳолда, совет давлатининг қишлоқ хўжалиги соҳасида олиб бораётган сиёсатини, ва ҳудудда пахта монополиясини юзага келтиришни астойдил ҳаракат қилинаётганлигини кўрсатган.

А.И.Добросмыслов, Ф.Ф. Буйолов, П.Ю. Лившиц, А.Орловский [6] каби тадқиқотчилар ўз асарларида машинасозлик саноатининг шаклланиш жараёнлари, республикада пахтачиликни янада кўпайтириш, қишлоқ хўжалигига анъанавий меҳнат куруллари, қишлоқ хўжалигида кўриқ ерларни ўзлаштириш зарурати ва аҳолининг ижтимоий-иқтисодий аҳоли каби масалаларига ҳам тўхталиб ўтишган. Улар масалани илмий ёритмаган, пахтачилик соҳасидаги муаммолар таҳлил этилмаган ёки бу масалага кам эътибор берилган. Масалан, А. Орловский асарида АҚШ да ишлаб чиқарилган “Фордзон” тракторининг СССРга келтирилиши, тракторнинг афзалликлари, унинг қишлоқ хўжалик машинасозлиги саноатида аҳамияти ва тракторни таъмирлашда услубий кўрсатмалар баён қилинган. Қишлоқ хўжалиги саноатининг мустамлака республикаларга кириб келиши ва илк саноатнинг фаолияти ёритилмаган.

Турбин А.А. [7] тадқиқотларида совет давлатида қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва электрлаштириш масалалари акс этирилган ва шу билан биргаликда совет ҳукуматининг қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва электрлаштириш ишларининг давлат иқтисодиётида тутган ўрни, қолаверса бу ишлар ҳажмининг ўша даврда дунёнинг бошқа мамлакатларига солиштириб, қанча қудратли иш қилинаётганлиги баён қилинган. Фақат иқтисодий жиҳатлари кўрсатилган холос.

Арутюнян Ю.В. [8] тадқиқотларида 1929 – 1957 йилларда айнан қишлоқ хўжалигида механизатор кадрлар тайёлаш ва уларнинг МТС ларга жўнатилиши каби масалалар акс этирилган. Шу билан бирга, қишлоқ хўжалигини механизациялашда тор доирадаги механизатор ва мутахассис кадрларни қисқа муддатда тайёрлаш кераклиги замон талаби эканлиги кўрсатилган. Республикада тайёрланган кадрлар масаласига оид маълумотларни четлаб ўтган.

Мустамлакачилик даврида қишлоқ хўжалиги машинасозлиги саноатининг шаклланиши ва ривожланиши бўйича яратилган адабиётларнинг аксарияти бир ёқлама, ҳукмрон мафкура манфаатлари нуқтаи-назарида ёзилган бўлиб, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маърифий муаммоларга ҳаққоний принцип асосида ҳолисона ёндашилмаган. Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, мазкур адабиётларнинг аксарияти коммунистик партия ва совет давлати белгилаб берган сиёсатни тўла қўллаб-қувватлаш руҳида яратилган бўлиб, асосий эътибор совет ҳокимиятининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва миллий масалалардаги ютуқларини тарғиб қилишга қаратилган эди. Тошкентда Ташсельмаш заводининг қурилиши, шарт-шароит, илк ишлаб чиқарилган меҳнат қурул্লари ва машиналар, у ерда ишлаган ишчи ва мутахассисларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий-маърифий ҳаёти ҳақида чинакам очиқ берилмаган. Худудда янги техникалар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган бўлса ҳам, меҳнаткаш халқимиз узоқ йиллар давомида оғир қўл меҳнатида қишлоқ хўжалиги ишларини мажарига мажбул бўлган.

Партия ва ҳукумат ташкилотларининг ваколатли органлари томонидан маҳаллий аҳолининг оғир турмуш тарзи, узоқ йиллар қўл меҳнатининг ҳукмронлиги, янги техникалардан фойдаланишга бўлган тажрибанинг йўқлиги каби ҳолатлар эътибордан четда қолган.

Тадқиқот методологияси мақола тадқиқотлари тарихийлик, объективлик, тизимли ва киёсий таҳлил, анализ-синтез, муаммовий, хронологик ва социологик сўровнома усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалари, 1920-1940 йилларда Тошкентда қишлоқ хўжалик машинасозлик заводини қуришнинг мутлоқ зарурлиги ҳақида масаласи кун тартибига қўйилди. Шунингдек, СССР ҳукумати томонидан лойиҳалаш ва қурилиш ишларини амалга ошириш завод “Сельмашстрой”га топширган. Бу қишлоқ хўжалиги машинасозлик заводи қурилиши ҳақидаги топшириқлар бу соҳага қаратилган ҳаракатларни республикада янада кучайтирди ва қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш, қишлоқ хўжалик машинасозлиги саноатининг шаклланиши ва тараққиёти жараёнларини барча мустамлакаларда сингари Ўзбекистон ССРда ҳам мафкуравий тарғибот ва ўзига хос ёндашувлар асосида олиб борилди.

Бунда, қишлоқ хўжалигини механизациялашнинг режалаштирилган суръатларини амалга ошириш заруратидан келиб чиқиб, Ўрта Осиё қишлоқ хўжаликлари заводнинг дастлабки иш йиллари учун ишлаб чиқариш дастурини қишлоқ хўжалигининг айрим турлари бўйича қўйидаги тақсимот билан йилига тахминан 8 миллион рубл миқдорида олдиндан инвентаризация белгилашлари кераклиги тўғрисида қарор қилади: бунда, 1. Пахта сеялкалари – йилига 30 000 дона 2. Култиваторлар - 400 000 3. Хиллерлар - 25 000 (тупроқ юзини майдалайдиган енгил ишлайдиган ускуна) 4. Narrow “зиг-заг” - 80 000 (борона) 5. Narrow Френч – 1500 (кўп қаторли борона). 6. Юзлаш машиналари – 8000. 7. Трактор аравалари – 1000 дона. 8. Крестьянские хода – 15 000 (асосан, плуг, борона, культиватор). 9. Форс аравалари – 10 000 дона кабилар белгиланган [9].

Лекин бу янги қурилаётган корхоналар учун жиҳозлар, қурилиш-материалларининг етишмаслиги ва ўз вақтида етиб келмаслиги, янги қурилаётган заводларнинг ўз вақтида ишга туширилмаслигига, муддатдан олдин тугалланмай сифатсиз пала-тартиш топширилган.

1927 йил 5 ноябрда “Механика заводи”нинг тантанали суратда очилиши деб эълон қилинди. “Ташсельмаш” (Тошкент қишлоқ хўжалиги машиналари) заводи ва умуман, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги тарихи айнан шу санадан бошланган. Ўша пайтда заводи жами 350 нафар киши ишлаган. Завод ишга тушгандан сўнг бир йил ўтиб, пахтани дастлабки қайта ишлаш учун машина ишлаб чиқаришни ташкил қилишга киришилди. 1928 йилда Ўзбекистон 540 минг тонна пахта етиштирди [10].

Ўзбекистон далаларига илк кириб келган “Фордзон” маркали трактор Америка Қўшма Штатларида ишлаб чиқарилган. Бу трактор ўрта ва енгил тупроқларда ўзини самарали техника сифатида кўрсатган. Шунингдек, деҳқон хўжаликларида, кичик майдонларда ҳам “Фордзон” энг мақбул ҳисобланган. Бироқ, кейинги йилларда оғир ва қалин ўтлар билан

қопланган ерларда “Интернационал” 25 от кучига эга бўлган тракторни ишлатиш мақсадга мувофиқ дейилган, чунки бу ерларда “Фордзон” унчалик самарали эмас деган хулосага келган. Бундан ташқари “Фордзон” тракторининг нархи жуда ҳам қиммат бўлган.

Заводда 1929 йилдан пахта тозалаш саноати учун ҳам техник жиҳозлар ишлаб чиқариш бошланди. Шу билан бирга, пахта сеялкалари ва плуглар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Булар Ўрта Осиёда пахтачилик учун ишлаб чиқарилган илк қишлоқ хўжалиги машиналари намуналари эди. Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, заводда машиналарнинг конструкторлик ишларини бажариш ҳам йўлга қўйилган.

Шу вақтдан бошлаб пахтачилик соҳаси ходимлари олдига қатъий талаблар қўйилди. Унга кўра, хориждан пахта хом ашёсини харид қилишга чек қўйиш ва мамлакат пахта таъминотини фақат ўз кучи орқали амалга ошириш белгилаб берилди. Бироқ зарур техникаларсиз пахта мустақиллигига эришиши мушкул эди. Янги қурилаётган “Сельмаш” заводи (бу даврга келиб у шундай ном олди) Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги машинасозлиги саноатининг асоси бўлиб, у умумхалқ зарбдор қурилишига айланди.

Ўзбекистонда социалистик индустриалаштиришни амалга оширишда бир қанча қўшимча қийинчиликларга дуч келинган. Бу қийинчиликлар ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражаси пастлиги, аҳоли асосий қисми замонавий техника тўғрисидаги тушунарларнинг йўқлиги, шу билан бирга, маҳаллий меҳнаткашлардан чиққан мутахассис кадрларнинг йўқлиги ва ишчилар синфининг кам сонли эканлиги сабабли келиб чиққан эди [11]. Республикада қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши биринчи навбатда пахтачилик билан алоқадор тармоқларни кўпроқ ривожлантиришни тақозо қилди. Айти пайтда, қишлоқ хўжалик машинасозлиги, пахтачилик ва ёғ-мой саноатини, шунингдек, ипак ва шойи, тўқимачилик, консерва ва виночилик тармоқларини кенгайтиришга талаб ортиб борди.

Бу даврда тўқимачилик саноатини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилди, тўқимачилик комбинатлари қурилди, ўша давр учун замонавий ускуналар билан жиҳозланди. Ўз навбатида Ўзбекистоннинг пахта етиштиришда салоҳияти юқори эканлиги эътироф этилиб, бу ерда пахта хом ашёсини етиштиришга устувор аҳамият қаратилди. Шу билан бирга, пахта хом ашёсига қайта ишлов берувчи фабрикалар, пахта далаларига ишлов берадиган қишлоқ хўжалик техникаларини ишлаб чиқарувчи корхоналар бунёд этишга эътибор янада кучайтирилди.

Масалан, шундай корхоналардан яна бири XX асрнинг 30-йиллари охирида Тошкент шаҳри яқинида жойлашган Қибрай туманидаги Яланғоч қишлоғининг Қизил Азамат колхозида пахта хом ашёсига қайта ишлов беришга ихтисослаштирилган “Шарқ тонги” тўқимачилик-трикотаж фабрикаси қурилиши бошланди. Бироқ, иккинчи жаҳон уруши бошланиши туфайли бу қурилиш тўхтаб қолди. Тўқимачилик-трикотаж фабрикасига эса Украинадан эвакуация қилинган ҳарбий завод жойлаштирилди. Завод асбоб-ускуналари Тошкентга 1942 йил 11 ноябрда етиб келди, асбоб-анжомлар билан бирга унинг ишчилари ҳам шу ерга эвакуация қилинди. 574-сонли ҳарбий завод ташкил қилинди [12]. Бундай корхоналар сони кейинги йилларда янада ортиб борди.

Мамлакатда қишлоқ хўжалиги техникалари ва машиналарига бўлган эҳтиёжини аниқлаш, оммавий ишлаб чиқариш ва ихтисослаштириш соҳаси бўйича қишлоқ хўжалиги машинасозлигини ташкил этишнинг бош режасини ишлаб чиқиш, марказлаштирилган раҳбарият Бош қишлоқ хўжалиги машинасозлиги бошқармаси (Главсельхозмаш) бошчилигидаги тармоқни яратиш, унда ишлайдиган кадрларни тизимли тайёрлашни йўлга қўйиш каби вазифалар белгилаб берилди. Бу дастур асосида совет тракторсозлиги ва қишлоқ хўжалиги машинасозлигига асос солинди. Пахтачиликни тезроқ тараққий эттириш ва уни қайта ишлаш бўйича партия ва ҳукумат пахта етиштиришни марказлаштириш вазифасини қўйди.

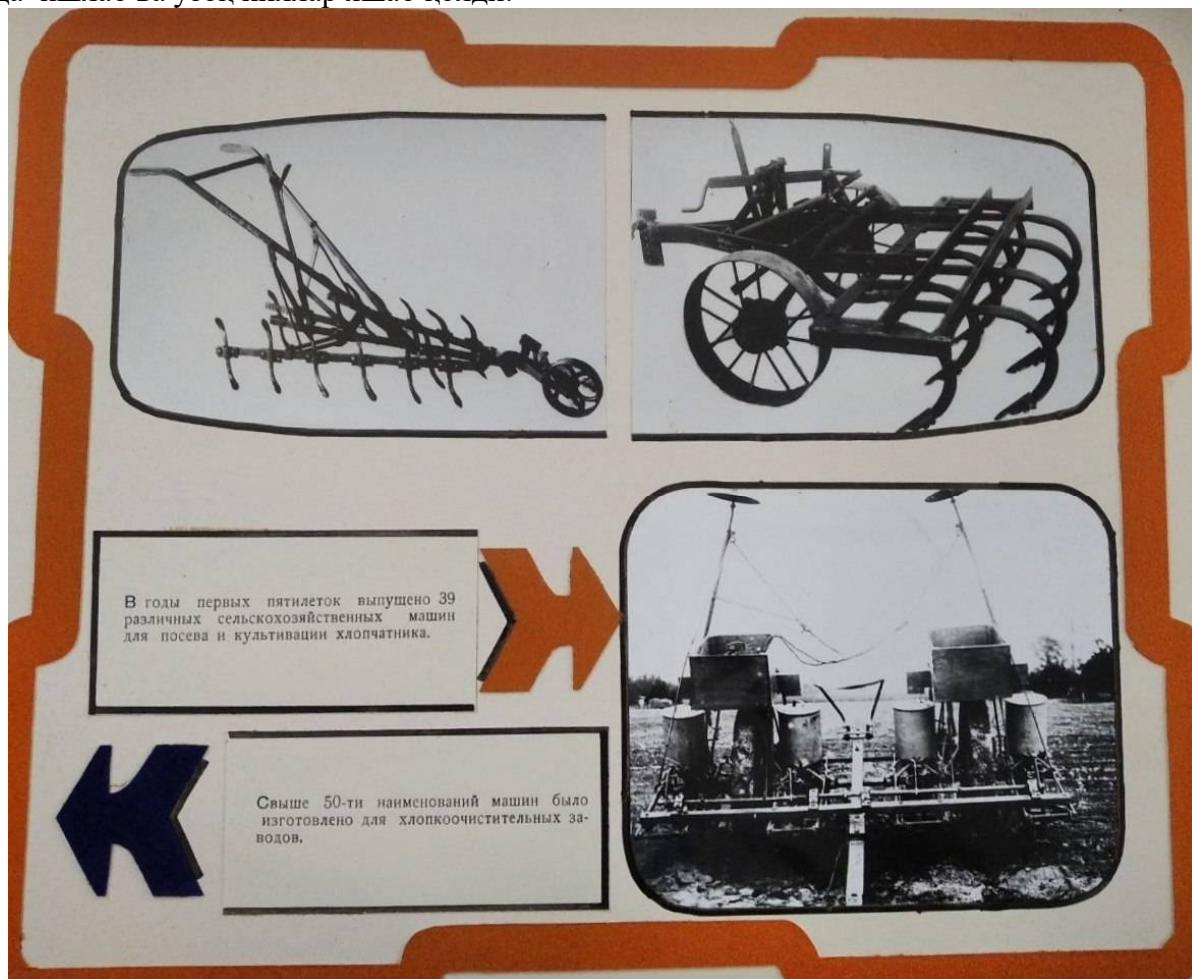
Бу даврда Ўзбекистонда пахтачилик етакчи ўринга чиқиб, республикада ихтисослашган машинасозлик саноатини ривожлантиришга эътибор янада кучайтирилди. Шундай корхоналардан бири “Ташсельмаш” заводи бўлиб, у 1960 – йилларда 3184 донга пахта териш машинаси ишлаб чиқарган бўлса, 1985 йилда уларнинг сони 9425 тага етди. Бу

машиналар Болгария, Югославия, Венгрия каби 38 та чет мамлакатларга ҳам экспорт қилинди. [13].

Шароф Рашидов Ўзбекистон КПКМнинг 1-котиби бўлиб ишлаган даврда (1959-1983) йирик саноат марказларини кўпайтиришга эътибор янада кучайтирилди. Бу даврга келиб, республикамизда мавжуд бўлган ер ости ва ер усти захиралари атрофлича ўрганилиб, улардан кенг фойдаланишга киришилди. Саноатнинг давр талабига мос машинасозлик, самолётсозлик, энергетика, газ, рангли металл ва олтин қазиб олиш, кимё, тракторсозлик соҳалари тез ривожланди. Республикамизда 2,5 мингтача умумий кон ва салкам юзга яқин турдаги хом-ашё конлари бунёд этилди, 850 тадан кўпроқ турли қазилма конлар топилди. Бу аввало, олтин, уран, табиий газ, нефть, турли нодир рангли металллар ҳамда кимёвий моддалардан иборат эди.

Хулоса ва таклифлар ўринда шуни айтиш керакки, Ўзбекистон пахтачиликни ривожлантириш мақсадида, республикада қишлоқ хўжалик машинасозлиги саноатининг ташкил этилиши, янги қишлоқ хўжалик техникаларининг республикага кириб келиши, қишлоқ хўжалигида олиб борилган ишларни осонлаштирди, деб баҳолансада, аслида маҳаллий деҳқонларнинг ҳаётида узоқ вақтлар катта ўзгаришларга юз бермади.

Ўзбекистон ССРда индустриаллаштириш асосида биринчи беш йиллик даврида тракторсозлик соҳасидаги гигант заводлар: Сталинград (1930 й.), Харьков (1931 й.) ва Челябинск (1933 й.) трактор заводлари, шунингдек, бир қатор Тошкент қишлоқ хўжалик машинасозлик заводи (Ташсельмаш) қурилди. Бу завод негизида, кейинги йилларда қурилаётган заводларга асосий баъза бўлиб хизмат қилди. Мана шу заводлардан юзлаб ишчилар, муҳандис ва мутахассис-кадрлар Ўзбекистонга кўчириб келтирилди. 1930 йиллардан бошлаб республикада қурилаётган қишлоқ хўжалик машинасозлиги корхоналарида бир қанча миллат вакиллари биргаликда меҳнат қилишган. Кейинчалик улар шу ерда ишлаб ва узоқ йиллар яшаб қолди.

Трактор ишларини ташкил этиш даврининг бошларида механизатор кадрларнинг етишмаслиги сезилиб турарди. Механизаторлар тайёрлаш курсларини кенг миқёсда очилган бўлсада, ҳамон режада белгиланган механизатор кадрлар тайёрлаш режалари бажарилмади. Бундан ташқари, пахтачиликда механизацияни ташкил этиб, уни ишлаб чиқаришга жорий қилишда илмий-тадқиқот ишларига кам эътибор берилди. Худуднинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати илмий асосда ўрганилмади ёки эътиборга олинмади. Ҳаттоки, энг паст ривожланган мамлакатлар тажрибаси даражасида ҳам ишлаб чиқаришга тадбиқ этилмади.

Бундай сиёсат заминиди халқларнинг ўзига хос миллий маданияти ва менталитетини қориштириб юбориш ҳам кўзда тутилган. Ўзбекистонда ҳам қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга эришиш учун машинасозлик саноатини ривожлантириш, пахтачиликни янада кенгайтириш сиёсати тўла ўзини оқлайдиган ижобий тадбирлар қаторига киритилган.

Республикада қишлоқ хўжалиги ривожлантириш мақсадида машинасозлик саноатининг кириб келиши, худудий ихтисослашган заводларнинг барпо этилиши, мутахассис механизатор кадрларнинг шакллантирилиши, қисқа вақт ичида марказ манфаатига қаратилган иқтисодий юксалишга эришиш мақсадлари “шахсан миллий, мазмунан эса, социалистик” характерга эга бўлган.

Тошкент қишлоқ хўжалик машинасозлик заводи (Ташсельмаш) бугунги кунда республикадаги қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводлари билан бирлаштирилган бўлиб, қишлоқ хўжалигига қишлоқ хўжалиги техника ва эҳтиёт қисмларни миллийлаштиришда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Тошкент., “Ўзбекистон” – 2017. 13-бет.
2. Иофинов С.А, Турбин Б.Г, Цырин А.А. Механизация и электрификация сельского хозяйства. Государственное издательство сельскохозяйственной литературы. Москва., Ленинград. – 1953 г. С-12.
3. ЎзРМДА, фонд – 9, рўйхат – 1, йиғма жилд – 237, варақ – 1.
4. Икрамов А. 1932 йил якунлари ва иккинчи беш йилликнинг биринчи йиллиги – 1933 йил пахтачиликнинг навбатдаги вазифалари. ЎзКомпартия МК ва МКК февраль пленумидаги доклади. “ЎзССР Дав нашр”, Тошкент, - 1933 й, 37-бет.
5. ЎзРМДА, фонд – 471, рўйхат – 1, йиғма жилд – 99, варақ – 4.
6. Буйволов Ф. Тракторы Фардзон-путиловец и Фордзон. НИЗ СССР всеаюзный институт механизации сельского хозяйства. – Ленинград.: 1932. 45 с; Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем. Исторический очерк. Вып. 4, -Ташкент: 1912. С. 433-520; Лившиц П.Ю. Инструкция по уходу и эксплуатации электро оборудования тракторов типов СТЗ, ХТЗ и ЧТЗ. Москва: - 1937. 60 с; Орловский А. Трактор Фордзон. Ленинград: – 1926. 132 с.
7. Турбин Б.Г, Механизация и электрификация сельского хозяйства. Государственное издательство сельскохозяйственной литературы. Москва: Ленинград. – 1953 г. С – 622.
8. Арутюнян Ю.В. Механизаторы сельского хозяйства СССР в 1929-1957 гг., Издательство академии наук СССР., Москва – 1960 гг. С – 339.
9. ЎзРМДА, фонд – 9, рўйхат – 1, йиғма жилд – 237, варақ – 3.
10. Матчонов Р. Тикланиш одимлари. Agrotechnika dunyosi. Ilmiy-amaliy jurnal. №1-son. 2017 у. 7-бет.
11. Ўзбекистон ССР тарихи. Қадимги даврдан ҳозирги кунларгача. ЎзССР ФА акад. И.М.Мўминов тахрири остида. Т., “Фан”, 1974. 400-бет.
12. Байкуватов М. Қишлоқ хўжалиги машинасозлиги фахри., ЎзФА., “Фан” нашрети, Тошкент – 2020. 9 – бет.
13. Алимардонов Т. “Ўчмас Шараф” (Монография). – Тошкент.: “Доно нашриёти”, 2017. 129-бет.

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
LOOK TO THE PAST

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000